

ΑΧΑΪΚΗ ΙΣΤΟΡΙΟΓΡΑΦΙΑ

Απολογισμός και προοπτικές της έρευνας

Η ανακοίνωση που ακολουθεί δεν αποβλέπει στη διαπραγμάτευση της μιας ή της άλλης όψης της ιστορίας του Κοινού ή των πόλεων της πελοποννησιακής Αχαΐας, για τις οποίες υπάρχουν, στον παρόντα μάλιστα τόμο, και πολλές και χρήσιμες συμβολές. Θα ήθελα μάλλον, μετά από ένα σύντομο απολογισμό της αχαϊκής ιστοριογραφίας, να αναφερθώ στις δυσκολίες της έρευνας και να επισημάνω μερικούς από τους στόχους που θα έπρεπε να αποτελέσουν αντικείμενο ερευνών στα επόμενα χρόνια. Αυτό φυσικά δεν σημαίνει πως στερείται κάθε ενδιαφέροντος οποιαδήποτε άλλη κατεύθυνση ή μελέτη που δεν εντάσσεται στο παραπάνω πλαίσιο. Μια αρτιότερη γνώση της ιστορίας της Αχαΐας κατά την Αρχαιότητα δεν είναι δυνατόν να επιτευχθεί παρά μόνο με την εκπόνηση σειράς μελετών, που φυσικά δεν πρέπει να περιορισθούν σε αυστηρά χρονολογικά ή γεωγραφικά όρια. Η γνώση της οργάνωσης του ελληνιστικού Κοινού, για παράδειγμα, δεν νοείται χωρίς αυτή των κλασικών χρόνων, όπως δεν νοείται και η τελευταία χωρίς εκείνη των παλαιότερων εποχών. Από την άλλη πλευρά δεν πρέπει να παραβλεφθεί το γεγονός ότι η πολιτική, κοινωνική και οικονομική ανάπτυξη των πόλεων της περιοχής είναι στενά συνδεδεμένη με εκείνη των γειτονικών περιοχών προς βορράν, στο νότο, στη δύση και στην ανατολή, σε ορισμένες μάλιστα περιόδους, επηρεάζεται ιδιαίτερα και από απομακρυσμένες περιοχές, όπως π.χ. τη Μακεδονία ή την πτολεμαϊκή Αίγυπτο και την Ιταλία.

Η προϊστορία της Αχαΐας μάς είναι ελάχιστα γνωστή, και αυτό οφείλεται ασφαλώς στα πενιχρά αρχαιολογικά ευρήματα που έχουν ως σήμερα εντοπιστεί¹· εξαίρεση αποτελεί η περίοδος του χαλκού — και ιδιαίτερα οι τελευταίες φάσεις της — χάρη στα πολλά και εντυπωσιακά ευρήματα των τελευταίων τριάντα χρόνων². Η κατάσταση είναι σχεδόν απελπιστική για την περίοδο των «σκοτεινών χρόνων» αλλά και για τη γεωμετρική που ακολουθεί. Τα σχετικά πρόσφατα ευρήματα που αποδίδονται στις παραπάνω περιόδους είναι βεβαίως ενδιαφέροντα, αλλά ακόμα πολύ λίγα για να δώσουν μια σαφή εικό-

να³. Δεν διαφωτίζουν αρκετά, π.χ. ως προς θέματα συγκρότησης και οργάνωσης των «πόλεων» των οποίων την ύπαρξη παραδίδει ο «κατάλογος των νεών» (Ιλ. Β', 573-575), όπως και δεν βοηθούν καθόλου στην κατανόηση της «αινιγματικής» πράγματι συμμετοχής των αχαϊκών πόλεων στον δεύτερο ελληνικό αποικισμό της Κάτω Ιταλίας, που αναφέρεται σε μεταγενέστερες φιλολογικές πηγές⁴. Η πρώτη πολιτική ιστορία της Αχαΐας, γνωστή από τον Πολύβιο, αρχίζει με την κάθοδο των Ηρακλειδών στην Πελοπόννησο (II, 41) και τη διακυβέρνησή της, χωρίς διακοπή, από μια βασιλική δυναστεία της οποίας ιδρυτής ήταν ο Τισαμενός και τελευταίος της εκπρόσωπος ο Ώγγυος⁵. Η κλασική επο-

1. Για τα ευρήματα της παλαιολιθικής εποχής βλ. A. Leroi-Gourhan - J. N. Chavaillon, *Paléolithique du Péloponnèse*, *BPrHistFr* LX (1963) 249-265, και τελευταία A. Ντάρλας, Παλαιολιθικά ευρήματα από το Καλαμάκι Αχαΐας *ADelt* 40, 1985 Meletai, 194-206. Ο Κ. Συριόπουλος, *Η Προϊστορία της Πελοποννήσου* (Αθήνα 1964) 80, 105-108, 480-484, 503-506, 526-529, παραθέτει μόνο τα ευρήματα της ΜΕ και ΥΕ περιόδου (βλ. επόμενη σημείωση).

2. Για την παλαιότερη βιβλιογραφία βλ. γενικώς: P. Åström, *Mycenaean Pottery from the Region of Aigion, with a List of Prehistoric Sites in Achaia*, *OpAth* 5, 1964, 89-110. E. T. Vermeule, *The Mycenaean in Achaia*, *AJA* 64, 1960, 2-21. A. J. Papadopoulos, *Excavations at Aigion* (Göteborg 1970, SIMA αρ. 46) και του ίδιου, *Mycenaean Achaia* (Göteborg 1979) vols. I-II. R. Hope Simpson, *Mycenaean Greece* (Noyes Press, New Jersey 1981) 89-92, 154-155. Τα αποτελέσματα της έρευνας σ' αυτό τον τομέα συνοψίζουν στον παρόντα τόμο η S. Deger-Jalkotzy, *Zum Verlauf der Periode SH III C in Achaia*, 19-29, και ο Th. Papadopoulos, *Achaia's Role in the Mycenaean World*, 31-37.

3. Βλ. N. Ζαφειρόπουλος, *Prakt* 1952, 401 κ.ε., και *Prakt* 1955, 193 κ.ε., I Δεκουλάκου, *AEphem* Χρον. 15-29, και της ίδιας, *ASAtene* LX N. S. XLIV, 1982, 219-236. Πρβλ. και M. Πετρόπουλος, Τρίτη ανασκαφική περίοδος στο Άνω Μαζαράκι (Ρακίτα) Αχαΐας, *Πρακτικά Γ' Διεθνούς Συνεδρίου Πελοποννησιακών Σπουδών* (Αθήνα 1987-88) 85-86.

4. Πρβλ. J. Bérard, *La colonisation grecque de l'Italie méridionale et de la Sicile dans l'Antiquité* (Paris 1957) 140-185.

5. Την τελευταία πληροφορία αντλεί ίσως από τα «Αχαϊκά» του Αριστοτέλη, των οποίων μόνο ο τίτλος είναι γνωστός, βλ. παρακάτω σημ. 13. Για την προηγούμενη περίοδο ίσως είχε στη διάθεσή του τις γενεαλογίες του Εφόρου (πρβλ. Στρ. VIII, 7, 1).

χή δεν είναι περισσότερο γνωστή, δεδομένου ότι οι πληροφορίες που υπάρχουν γενικά στις πηγές είναι πολύ αποσπασματικές και δίδονται με την ευκαιρία της διαπραγμάτευσης των σημαντικών γεγονότων της περιόδου που απασχολούν τους αρχαίους ιστορικούς⁶. Ο Πολύβιος, για παράδειγμα (II, 39), αναφέρει περισσότερες λεπτομέρειες για τη συγκρότηση του Κοινού των Κροτωνιατών, Συβαριτών και Καυλωνίων στη Μεγάλη Ελλάδα παρά για εκείνη των Αχαιών που αποτέλεσε και το πρότυπο της οργάνωσης των αχαϊκών αποικιών.

Αυτή η αδιαφορία των αρχαίων πηγών για την αχαϊκή ιστορία της κλασικής περιόδου είναι κατανοητή, αν σκεφτεί κανείς τον ασήμαντο ρόλο που διαδραμάτισαν οι πόλεις της περιοχής στα πολιτικά πράγματα της Ελλάδας ως την ελληνιστική εποχή⁷. Το γεγονός αυτό εξηγεί την παντελή σχεδόν άγνοιά μας για τους θεσμούς και την οργάνωση του Κοινού και των πόλεων κατά τη διάρκεια των κλασικών χρόνων. Μόνο η Πελλήνη φαίνεται να προσήλκυσε το ενδιαφέρον των «πολιτολόγων» της Αρχαιότητας, γιατί παραδίδεται πως ο Δικαίαρχος, μαθητής του Αριστοτέλη, συνέγραψε μια «Πελληνέων πολιτεία» που έχει σήμερα χαθεί⁸.

Ασύγκριτα πιο πλούσια εμφανίζεται η ιστορία της Αχαΐας κατά την ελληνιστική εποχή, όταν αυτή αναδείχθηκε σε σημαντική περιφερειακή δύναμη πλάι στην Αιτωλία, τη Μακεδονία, τα ελληνιστικά Βασίλεια της Ανατολής και, τέλος, τη Ρώμη. Η ιστορία του Κοινού αυτής της περιόδου είναι γνωστή από μεταγενέστερες πηγές, από τις οποίες η πιο σημαντική είναι ασφαλώς ο Πολύβιος, ο οποίος ουσιαστικά διαπραγματεύεται την ιστορία του Κοινού μετά την ανασυγκρότησή του το έτος 281/0 π.Χ. (II, 41, 1-2. Πρβλ. 41, 11 και 71, 6). Εκτός από τον Πολύβιο, πολλοί άλλοι αρχαίοι συγγραφείς ασχολήθηκαν με την ιστορία του Κοινού των Αχαιών και συνέγραψαν διάφορα «Αχαϊκά»⁹, των οποίων το περιεχόμενο μας είναι άγνωστο, αφού τα έργα αυτά δεν έχουν διασωθεί. Είναι αλήθεια πως ο Πολύβιος στα «Αχαϊκά» του αφιερώνει πολλά κεφάλαια στην περιγραφή της ίδρυσης και ανάπτυξης της δεύτερης Συμπολιτείας¹⁰, τα οποία ωστόσο δεν καταλαμβάνουν παρά ένα ασήμαντο μόνο μέρος στο γενικό του έργο, που είναι η παγκόσμια ιστορία, και αποτελούν, όπως έχει ήδη υπογραμμιστεί, ένα είδος εισαγωγής στα κοσμοϊστορικά γεγονότα της εποχής που περιγράφει και στα οποία ο κύριος πρωταγωνιστής είναι η Ρώμη. Στο μέρος αυτό του έργου του ο συγγραφέας εξαιρεί την επιτυχία της Αχαϊκής Συ-

μπολιτείας να συνενώσει ολόκληρη την Πελοπόννησο (II, 38) και την αποδίδει στην ανωτερότητα του «πολιτεύματος» των Αχαιών που ήταν μια πραγματική δημοκρατία, στηριζόμενη στις αρχές της ισότητας και της ελευθερίας (II, 38, 6-8). Πέρα όμως από τον γενικό και αόριστο αυτόν αφορισμό αποφεύγει κάθε συστηματική και εκτενή ανάλυση της ομοσπονδιακής οργάνωσης και περιορίζεται να σημειώσει μερικές διαφορές ανάμεσα στα σύγχρονα ομοσπονδιακά κράτη. Αυτό βεβαίως δεν σημαίνει ότι λείπουν παντελώς από το έργο του αναφορές ή και λεπτομέρειες που αφορούν τους αχαϊκούς θεσμούς. Θα μπορούσε μάλιστα να ισχυριστεί κανείς — κάνοντας σύγκριση με τα άλλα Κοινά — ότι οι μαρτυρίες που υπάρχουν στο έργο του Πολύβιου για την Αχαΐα είναι ασύγκριτα περισσότερες. Παρ' όλα αυτά η σύγχυση είναι διάχυτη και έντονη, ιδιαίτερα όσον αφορά ορισμένους κοινοτικούς θεσμούς, όπως π.χ. εκείνο των αχαϊκών συνελεύσεων¹¹. Πολλοί προσπάθησαν να εξηγήσουν τη στάση αυτή. Μερικοί την απέδωσαν σε κάποια αδυναμία του συγγραφέα να χρησιμοποιεί με ακρίβεια τους τεχνικούς όρους, άλλοι την απέδωσαν στην αδιαφορία του για

6. Για το θέμα αυτό βλ. παρακάτω τα άρθρα των: Α. Μενδώνη, Η Αχαΐα στους αρχαίους Έλληνες και λατίνους συγγραφείς, 67-73, R. Balladié, L'apport des sources littéraires à la connaissance topographique de l'Elide et de l'Achaïe antiques, 217-222, και Υ. Lafond, Pausanias, historien dans le livre VII de la Periege'se, 75-80.

7. Βλ. τη συνοπτική παρουσίαση των γεγονότων του 5ου και 4ου αι. από τον Brandis στη RE I, 1839, s.v. Achaïa, στ. 158-166, και G. Niccolini, *La confederazione Achea* (Pavia 1914) 1-6.

8. Η πληροφορία αυτή οφείλεται στον Κικέρωνα, Ad Att. II, 2 (FGrH III b, Kommentar, σ. 1). Πρβλ. E. Meyer RE XIX.1, 355 στ. 53-59.

9. Οι μαρτυρίες γι' αυτούς βρίσκονται στον Αθήναιο, τον Στέφανο Βυζάντιο ή στα σχόλια του Πινδάρου, πρβλ. FGrH 297 (Αυτοκράτης), FGrH 265 F 1-5 (Ριανός) και FGrH 298 (Autesion). Πρβλ. και FGrH III b, Kommentar, 1-2.

10. Η ιστορία της πρώτης φάσης της Β' Αχαϊκής Συμπολιτείας εκτείνεται στα κεφ. 41-70 του δεύτερου βιβλίου και αναφέρεται στην περίοδο 280-221 π.Χ. Τα γεγονότα του «συμμαχικού πολέμου» τα διαπραγματεύεται στο τέταρτο και πέμπτο βιβλίο. Ο Geltzer (*Die Achaica im Geschichtswerk des Polybios, Kleine Schriften III* [Wiesbaden: Steiner 1964] 123-154 = Kl. Stewe - N. Holzberg [εκδ.], Polybios [Wege der Forschung, Band CCCXLVII, Darmstadt 1982, 38-78]) πιστεύει ότι τα «Αχαϊκά» αποτελούν παλαιότερο, ανεξάρτητο υλικό που το επεξεργάστηκε ο Πολύβιος κατά τη διάρκεια της παραμονής του στη Ρώμη και αργότερα ίσως το ενσωμάτωσε στη γενική του ιστορία ως ένα είδος εισαγωγής στα κοσμοϊστορικά γεγονότα του καιρού του.

11. "Tout ou presque tout est sujet à controverse". Βλ. A. Giovannini, Polybe et les assemblées achéennes, *MusHelv* XXVI, 1969, 1, και σημ. 2-3 (όπου παρατίθενται και άλλες απόψεις).

τους κοινοτικούς θεσμούς εν γένει, γιατί είναι ευρύτερα γνωστό ότι οι θεωρητικοί και πολιτικοί της Αρχαιότητας κατέχονταν από την ιδέα της πόλης-κράτους και δεν ενδιαφέρονταν ούτε οι ίδιοι ούτε οι αναγνώστες τους για τους μηχανισμούς και τις λεπτομέρειες της οργάνωσης των ομοσπονδιακών κρατών¹². Χαρακτηριστικό είναι, από την άποψη αυτή, ότι κανένα ίχνος ούτε υπαινιγμός για το χαρακτήρα και τη φύση αυτών των κρατών δεν υπάρχει στην Πολιτική του Αριστοτέλη¹³. Δεν είναι μάλιστα τυχαίο ότι και ο ίδιος ο Πολύβιος, μη μπορώντας να απαλλαγεί από αυτή την ιδέα της πόλης-κράτους, θεωρεί το Κοινό ως μία πελώρια πόλη¹⁴.

Οι σύγχρονοι ιστορικοί, πολιτικοί, φιλόσοφοι αλλά και η κοινή γνώμη άρχισαν να ενδιαφέρονται ιδιαίτερα για τα Κοινά της Αρχαιότητας στον 18ο και 19ο αιώνα, περίοδο κατά την οποία είδαν τη γέννησή τους πολλά σύγχρονα ομοσπονδιακά κράτη στην Ευρώπη και στην Αμερική. Το ενδιαφέρον τους ωστόσο επικεντρώθηκε ευθύς εξ αρχής, λόγω του χαρακτήρα των πηγών, στην πολιτική ιστορία των αρχαίων Κοινών και σε πολλές περιπτώσεις επεκτάθηκε και στη μελέτη των κοινοτικών τους θεσμών και της εν γένει πολιτειακής τους οργάνωσης¹⁵. Αυτό ισχύει περισσότερο για τη Συμπολιτεία των ελληνοιστικών χρόνων, για την οποία διαθέτουμε περισσότερες πηγές, σε αντίθεση με εκείνη των κλασικών, για την οποία αυτές είναι σποραδικές και ελάχιστα διαφωτιστικές¹⁶.

Το πρόβλημα που απασχόλησε περισσότερο τους ερευνητές — στον τομέα των αρχαίων θεσμών — ήταν εκείνο της σύνθεσης και των αρμοδιοτήτων των αρχαίων συνελεύσεων. Η απάντηση επίσης στο ερώτημα κατά πόσο οι Αχαιοί αποδέχονταν την έμμεση αντιπροσώπευση και ένα είδος κοινοβουλευτικής δημοκρατίας εξαρτάται από την ερμηνεία που αποδίδει κανείς στις αρχαϊκές συνελεύσεις. Το θέμα αποτέλεσε αντικείμενο μιας εξαντλητικής μονογραφίας του Α. Aymard¹⁷, λίγο πριν από τον τελευταίο πόλεμο, αλλά εξακολούθησε να απασχολεί τους ειδικούς και μετά από αυτόν. Ωστόσο οριστική απάντηση δεν έχει ακόμα δοθεί¹⁸. Οι υπόλοιποι κοινοτικοί θεσμοί μελετήθηκαν, στο μέτρο που επέτρεπαν οι αρχαίες πηγές, αλλά παρά την αξιόλογη προσπάθεια πέντε περίπου γενεών ιστορικών πολλά ερωτήματα δεν έχουν βρει ακόμα την οριστική τους απάντηση¹⁹. Άγνωστος παραμένει ακόμα ο ρόλος του Υπάρχου και, κυρίως, του Ναυάρχου που ιεραρχικά ήταν κατώτεροι από τον Στρατηγό. Πολλά ερωτηματικά υπάρχουν και για τον Υποστράτηγο που

12. Για την ιστορική μέθοδο και το χαρακτήρα των μαρτυριών του Πολύβιου βλ. την κριτική βιβλιογραφία που παραθέτει ο D. Musti, *Polibio negli studi dell'ultimo ventennio*, ANRW I.2, 1972, 1119-1126. Ειδικά για το πρόβλημα των αρχαϊκών συνελεύσεων βλ. παρακάτω σημ. 18.

13. Φαίνεται πως ο Αριστοτέλης ή οι μαθητές του περιέγραψαν τις κυβερνήσεις ενός αριθμού ομόσπονδων κρατών (Θεσσαλών, Αχαιών, Λυκίων), κάτι ανάλογο δηλαδή με την πολιτεία των Αθηναίων: *FGrH* II, 102-117. Πρβλ. J. A. O. Larsen, *Representation and Democracy in Hellenistic Federalism*, *CIPh* XL, 1945.2, 65-97, ιδιαίτερα σ. 77 και σημ. 55. Πρβλ. *FGrH* III b, *Kommentar*, I.

14. *Pol.* II.37, 11. Πρβλ. H. Drexler, *Polybios, Geschichte*, vol. I (Zürich 1961) 148. Η πρόσφατη άποψη του A. Giovannini (*Untersuchungen über die Natur und die Anfänge der Bundesstaatlichen Sympolitie in Griechenland* [Hypomnemata, Heft 33, Göttingen 1971] 31, 93) ότι τα αρχαία Κοινά δεν ήταν ούτε Bundesstaaten ούτε Staatenbunde αλλά Einheitsstaaten, όπως οι παραδοσιακές πόλεις δηλαδή, αμφισβητήθηκε έντονα από τον F. W. Walbank, *Were there Greek Federal States*, *ScrHieros* 3, 1976/7, 27-51 (= *Selected Papers, Studies in Greek and Roman History and Historiography* [Cambridge 1985] 20-37, ειδικότερα σ. 36 σημ. 103). Πρβλ. και G. A. Lehmann, *Erwägungen zur Struktur des Achäischen Bundesstaates*, *ZPE* 51, 1983, 237-261.

15. Πρβλ. τη συνοπτική παρουσίαση όλων αυτών των μελετών στις διάφορες ευρωπαϊκές χώρες στην εισαγωγή της μονογραφίας του M. Dubois, *Les liges étolienne et achéenne* (Paris 1884) 1-16. Πρβλ. επίσης F. A. Freeman, *History of Federal Government from the Foundation of the Achaean League to the disruption of the United States I* (London 1863) *passim*. Για τις επιδράσεις των αρχαίων μορφών συμπολιτειακής οργάνωσης στα σύγχρονα δυτικά κράτη βλ. τη βιβλιογραφία που παραθέτει η G. A. Lehmann, *ZPE* 51, 1983, 251 σημ. 33.

16. Για τη Συμπολιτεία των κλασικών χρόνων βλ. J. A. O. Larsen, *The Early Achaean League*, *Studies Robinson II* (Saint Louis 1953) 797, και του ίδιου, *Greek Federal States: their Institutions and History* (Oxford 1968) 80 και 215 (όπου και η προγενέστερη βιβλιογραφία).

17. *Les assemblées de la confédération achaienne* (Bordeaux 1939) *passim*.

18. Πρβλ. J. A. O. Larsen, *Federal Government* (1955) 79-81, και του ίδιου, *Federal States*, 223-230. F. Chinati, *La Synkletos della lega Achea*, *PP* XV, 1960, 359-363. Για μια πιο κριτική θεώρηση των θέσεων του A. Aymard βλ. A. Giovannini (ό.π. σημ. 14), 37 σημ. 10, και κυρίως του ίδιου, *MusHelv* XXVI, 1969, 1-17, θέσεις που αμφισβητήθηκαν από τον F. W. Walbank, *The Achaean Assemblies again*, *MusHelv* XXVII, 1970, 129-143. Βλ. επίσης για το ίδιο θέμα G. A. Lehmann, *ZPE* 51, 1983, 237-245, 251-261, και J. L. O'Neil, *Who Attended Achaean Assemblies?* *MusHelv* 37, 1980 fasc. 1, 41-49.

19. Το σύνολο των πηγών παρουσιάζεται από τους K. F. Hermann — H. Swoboda, *Lehrbuch der griechischen Staatsaltertümer I* (6), 3 (Tübingen 1913) 380 κ.ε. G. Busolt — H. Swoboda, *Griechische Staatskunde II* (3), *Handbuch der Altertumswissenschaft IV*. 1, 1 (München 1926) 1548 κ.ε. Πολλοί μελετητές αφιέρωσαν και ειδικές μελέτες: W. Schönfelder, *Die staatlichen und Bundesbeamten* (1917) *passim*. Πολύ ενδιαφέρουσες αναλύσεις για τους αρχαϊκούς θεσμούς υπάρχουν στο βιβλίο του A. Aymard (σημ. 17 *passim*) και σε εκείνο του J. A. O. Larsen, *Representative Govern-*

ήταν επικεφαλής μιας «συντέλειας», καθώς και για το ρόλο του Γραμματέως, κατά την πρώτη περίοδο της ζωής του Κοινού²⁰.

Αντίθετα με τους θεσμούς του Κοινού, η πολιτική ιστορία του, και ιδιαίτερα εκείνη της ελληνιστικής εποχής, μας είναι αρκετά πιο γνωστή. Αυτό οφείλεται πρωτίστως στις πλούσιες πληροφορίες που παρέχουν οι αρχαίες πηγές, αλλά και στη συστηματική και συνεχή προσπάθεια που κατέβαλαν οι σύγχρονοι ιστορικοί για καλύτερη αξιοποίησή τους, είτε στο πλαίσιο μονογραφιών αφιερωμένων στο Κοινό και σε ηγετικές φυσιογνωμίες του, είτε στο πλαίσιο ευρύτερων συνθέσεων για την πολιτική ιστορία της περιόδου κατά την οποία η Αχαΐα διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο. Είναι χαρακτηριστικό ότι το Κοινό αναδεικνύεται ως υπολογίσιμη περιφερειακή δύναμη στην περίοδο αυτή και αναπτύσσει στην Πελοπόννησο μία επεκτατική πολιτική η οποία προκαλεί αφενός τη βίαιη αντίδραση γειτονικών της δυνάμεων που θίγονταν και αφετέρου την ανάμειξη της Μακεδονίας, η οποία ήθελε να στηρίξει την Αχαΐα για προστασία και των δικών της συμφερόντων στην περιοχή²¹. Με την επέμβαση όμως του ρωμαϊκού παράγοντα στα ελληνικά πράγματα, ιδιαίτερα μετά τον δεύτερο μακεδονικό πόλεμο, η Μακεδονία παύει να είναι ο διαιτητής των συγκρούσεων στον ελληνικό χώρο και αντικαθίσταται στο ρόλο αυτόν από τη Ρώμη. Παρά την ανατροπή της παραδοσιακής ισορροπίας η Αχαΐα επωφελείται, χάρη στη ρωμαιο-αχαϊκή συμμαχία, από τη νέα τάξη, αν και η πολιτική της αυτή δημιουργεί εσωτερικούς τριγμούς και εξωτερικές αντιδράσεις. Ο επίλογος αυτού του επικίνδυνου ειδυλλίου είναι σε όλους γνωστός: άγνωστα παραμένουν πάρα πολλά σημεία της αχαϊκής πολιτικής, τα οποία δεν εμποδίζουν ωστόσο τους ιστορικούς να ασχολούνται με αυτή με πάθος²².

Αντίθετα, μικρότερο είναι το ενδιαφέρον για τις τύχες του Κοινού κατά τη διάρκεια της ρωμαϊκής εποχής, γεγονός που οφείλεται εν μέρει και στην απουσία ή και στην ασάφεια των πηγών²³.

ment in Greek and Roman History (Los Angeles 1955) 75-102, 165-188. Του ίδιου, *Federal States*, 215-240. Ορισμένοι θεσμοί εξετάζονται συνοπτικά και από τον Α. Giovannini (ό.π. σημ. 14, σ. 25-40) καθώς επίσης και από τους Κ. W. Welwei, *Demokratie und Masse bei Polybios*, *Historia* XV, 1966, Heft 4, 282-301, και G. A. Lehmann, *ZPE* 51, 1983, 237-261.

20. Για το τελευταίο αξίωμα καθώς και τις συντέλειες βλ. Aymard, *Mélanges Iorga* (1933) 71-108, και Larsen (ό.π. σημ. 16), 220-221, και του ίδιου, *CIPh* 66, 1971, 84-86.

21. Οι βασικές πηγές για την εν λόγω περίοδο είναι ο Πολύβιος, ο Τίτος Λίβιος και σε μικρότερο βαθμό οι παράλληλοι βίοι του Πλουτάρχου, κυρίως εκείνοι του Άγιδος και του Κλεομένου. Ελάχιστες πληροφορίες εμπεριέχονται και σε μεταγενέστερες ακόμα πηγές, Μ. Klatt, *Forschungen zur Geschichte des achäischen Bundes: Quellen und Chronologie des Kleomenischen Krieges* (Berlin 1877) 6-39. J. V. A. Fine, *The Background of the Social War of 220-217 B.C.*, *AJPh* LXI, 1940, 129 κ.ε. Πρβλ. επίσης F. W. Walbank, *Aratos of Sicyon* (Cambridge 1933) 70-166, του ίδιου, *Philip V of Macedon* (Cambridge 1940) 24-67, και τις πιο πρόσφατες μελέτες γι' αυτή την περίοδο των R. Urban, *Wachstum und Krise des achäischen Bundes: Quellenstudien zur Entwicklung des Bundes von 280 bis 22 v. Chr.* (Wiesbaden 1979) 6-7 (πηγές) και 217-220 (όπου είναι συγκεντρωμένη όλη η νεότερη βιβλιογραφία). Για τις πολύπλοκες σχέσεις του Κοινού με τις λοιπές Συμπολιτείες και τη Μακεδονία βλ. W. W. Tarn, *Macedonia and Greece*, και: *The Greek Leagues and Macedonia*, *CAH* VII (Cambridge 1928) 197-223, 732-768, K. W. Welwei, *Das Makedonische Herrschaftssystem in Griechenland und die Politik des Antigonos Dason*, *RhM* 110, 1967, 306-314, E. S. Gruen, *Aratus and the Achaean Alliance with Macedon*, *Historia* XXI, 1972, 609-625, J. A. O. Larsen, *The Aetolian-Achaean Alliance of 238-220 B.C.*, *CIPh* LXX, 1975, 159-172.

22. Για τις σχέσεις της Συμπολιτείας με τη Ρώμη, κλασικό παραμένει το βιβλίο του Α. Aymard, *Les premiers rapports de Rome et de la confédération achaienne* (Bordeaux 1938). Πρβλ. και Α. M. Castellani, *Le relazioni fra Roma e la confederazione achea da T. Quinzio Flaminio a L. Emilio Paulo*, *Contributi dell'Ist. Fil. Class., Sezione di Storia Antica* I (Milano 1963) 66-136 (έκδοση dell'Università Cattolica del Sacro Cuore, Contr. s. III, Scienze Stor., 6). Για τις ίδιες σχέσεις καθώς και τη συνεχή διαμάχη του Κοινού, κατά τον 2ο αι. π.Χ., με απείθαρχα μέλη του όπως τη Σπάρτη και τη Μεσσήνη βλ. την κριτική βιβλιογραφία του D. Musti, *ANRW* 1.2, 1972, 1113-1136 (1146-1151 για τον ρωμαϊκό ιμπεριαλισμό και τη συμπεριφορά γενικά της Ρώμης στην Ανατολή), στην οποία πρέπει σήμερα να προστεθούν και μερικές πολύ αξιόλογες νεότερες μελέτες: E. Gruen, *The Hellenistic World and the Coming of Rome II* (Los Angeles-London 1984) κεφ. 13-14: *Rome and Greece I-II*, 437-528. J.-L. Ferrary, *Rome, les Balkans, la Grèce et l'Orient au IIe siècle avant J.-C.*, στο συλλογικό έργο, *Rome et la conquête du monde méditerranéen II* (Paris 1978, υπό τη διεύθυνση του Claude Nicolet) 730-763, και του ίδιου, *Philhellénisme et impérialisme*, *BEFAR* 271, 1988, *passim*, και τέλος την πρόσφατη μονογραφία του Α. Bastini, *Der achäische Bund als hellenische Mittelmacht* (1987) *passim*. Τέλος, ειδικής μνείας χρήζει η μονογραφία του R. M. Errington, *Philopoemen* (Oxford 1969) *passim*, όπου υπάρχουν εκτενείς αναφορές και στους σύγχρονους Αχαιούς πολιτικούς, όπως π.χ. τον Αρίσταινο, τον Λυκόρτα, τον Καλλικράτη κ.ά.

23. Πρβλ. J. A. O. Larsen, *Roman Greece*, στο συλλογικό έργο του T. Frank, *An Economic Survey of Rome*, vol. IV (Baltimore 1933-1940) *passim*, S. Accame, *Il dominio romano in Grecia dalla guerra acaica ad Augusto* (Rome 1946) *passim*. Αυτή η ένδεια των πηγών είναι ιδιαίτερα προφανής στην πρόσφατη μονογραφία του Th. Schwertfeger, *Der achäische Bund von der Zerstörung Korinths bis zur Neuordnung Griechenlands durch Augustus* (München 1974) *passim*. Για το Κοινό των αυτοκρατορικών χρόνων βλ. Ul. Kahrstedt, *Das Koinon der Achaier*, *SOs* 28, 1950, 70-75.

Το μεγάλο ενδιαφέρον των ιστορικών για την ιστορία και την οργάνωση του Κοινού των Αχαιών στα ελληνιστικά χρόνια έθεσε σε δεύτερη μοίρα το ενδιαφέρον για την ιστορία των επιμέρους πόλεων-μελών του, και ιδιαίτερα αυτών της παλαιάς Αχαΐας. Η τοπική ιστορία των τελευταίων «συγγέεται» — τόσο στην αρχαία όσο και στη σύγχρονη ιστοριογραφία — με εκείνη του Κοινού. Η πολιτειακή τους οργάνωση και κυρίως η οικονομική και κοινωνική τους ιστορία δεν αποτέλεσαν αντικείμενο καμιάς μελέτης. Οι ελάχιστες μονογραφίες που συντάχθηκαν για μερικές από αυτές στα τέλη του 19ου αιώνα, στα πλαίσια της αφύπνισης του «τοπικού πατριωτισμού», λίγες σελίδες αφιερώνουν στην αρχαιότητα, στις οποίες αφθονούν οι συγχύσεις και οι απλουστεύσεις²⁴. Πιο εμπειριστατωμένες είναι οι μελέτες του E. Meyer στη *RE* για την Πάτρα, την Τριταία και κυρίως την Πελλήνη, καθώς και του F. Böhle για την Ώλενο και τις Φαρές, που απαιτούν ωστόσο μερικές συμπληρώσεις ή βελτιώσεις, οφειλόμενες στα σημαντικά ευρήματα και στις δημοσιεύσεις των νεότερων χρόνων. Αντίθετα, πλήρης αναθεώρηση απαιτείται στα άρθρα της ίδιας εγκυκλοπαίδειας που αφορούν τη Δύμη, το Αίγιο, την Αίγειρα καθώς και μερικές άλλες μικρότερες πόλεις ή πολιίσματα²⁵.

Ποια είναι τα σύγχρονα δεδομένα και ποιες οι προοπτικές της αρχαιογνωστικής έρευνας στην Αχαΐα τα επόμενα χρόνια; Ασφαλώς η συγκέντρωση ενός μεγάλου αριθμού αρχαιολογικών ευρημάτων κάθε είδους αποτελεί πολύτιμο υλικό, του οποίου η καταγραφή και η μελέτη θα συμβάλουν στη δημιουργία κατάλληλης υποδομής και κατ' ακολουθίαν σε πιο εμπειριστατωμένη και σφαιρική αντιμετώπιση των προβλημάτων της αχαϊκής ιστορίας. Ο στόχος αυτός θα επιτευχθεί καλύτερα, αν παράλληλα με την παραδοσιακή αρχαιολογική έρευνα αναπτυχθούν και νέοι τομείς οι οποίοι θα επιβάλουν και την αναπροσαρμογή των ενδιαφερόντων και των μεθόδων σχετικά με τα ιστορικά προβλήματα του Αρχαίου κόσμου. Στις προοπτικές αυτές, λοιπόν, θα αναφερθώ αμέσως παρακάτω.

ΕΠΙΓΡΑΦΙΚΗ ΚΑΙ ΕΠΙΓΡΑΦΙΚΕΣ ΕΡΕΥΝΕΣ

Στα τέλη του 19ου αιώνα η Ακαδημία του Βερολίνου είχε σχεδιάσει την έκδοση των επιγραφών της Αχαΐας και της Ηλείας στον VI τόμο της σειράς *Inscriptiones Graecae*, σε αντικατάσταση της πεπαλαιωμένης τότε έκδοσης του A. Boeckh (*Corpus Inscriptionum Graecarum*, Βερολίνο 1828) στο οποίο

περιλαμβάνονται μόνο 16 αχαϊκές επιγραφές. Το έργο αυτό δυστυχώς δεν πραγματοποιήθηκε. Μερικές μόνο αξιόλογες επιγραφές συμπεριλήφθηκαν σε θεματικά συντάγματα και συλλογές ή στους ετήσιους τόμους του *Supplementum Epigraphicum Graecum* από το 1923 και εξής²⁶. Οι λατινικές επιγραφές είχαν κάπως καλύτερη τύχη. Δημοσιεύτηκαν στον τρίτο τόμο και στα συμπληρώματα της σειράς *CIL* από τον Mommsen, στο τέλος του προηγούμενου αιώνα, και στην *Année Epigraphique* στη συνέχεια²⁷. Παρά τη φιλότιμη αυτή προσπάθεια, αρκετές επιγραφές — δημοσιευμένες σε τοπικά περιοδικά ή στον ημερήσιο και περιοδικό τύπο — παραμένουν μαζί με τον ικανό αριθμό των αδημοσιεύτων άγνωστες στο κοινό των ειδικών.

Είναι ευνόητο πως τα προβλήματα αυτά καθιστούν, αν όχι δύσκολη, τουλάχιστον προβληματική την προσέγγιση των κειμένων, ιδιαίτερα των νέων ευρημάτων που ευτυχώς πολλαπλασιάζονται τα τελευταία χρόνια. Η ανάγκη ενός σύγχρονου και εμπειριστατωμένου Συντάγματος των αχαϊκών επιγραφών είναι ως εκ τούτου προφανής.

Στο τελευταίο επιγραφικό συνέδριο στη Σόφια²⁸ εξέθεσα τις αρχές και τη μέθοδο που θα διέπουν το Σύνταγμα της Αχαΐας και θεωρώ συνεπώς περιττό να επαναλάβω τα σημεία αυτά. Αντίθετα θα προσπαθήσω με λίγες γραμμές να δώσω τη γενική εικόνα της γεωγραφικής, χρονολογικής και ειδολογικής κατανομής του υλικού και να περιγράψω με συντομία τις προοπτικές που διαγράφονται από τη δημοσίευσή του²⁹.

Η γεωγραφική κατανομή του υλικού είναι εξαι-

24. Πρβλ. Σ. Θωμόπουλος, *Ιστορία της πόλεως Πατρών από αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι του 1821* (Πάτραι 1950²) 88-251, Α. Σταυρόπουλος, *Ιστορία της πόλεως Αιγίου από αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι των ημερών μας* (Πάτρα-Αίγιον 1954) 188-214.

25. Π.χ. Άνθεια, Αρόη και Αιγές. Οι τυχόν ελλείψεις και αδυναμίες των μελετών αυτών δεν οφείλονται στους συγγραφείς τους (Hirschfeld, Oberhammer κ.ά.), των οποίων η επιστημονική εγκυρότητα είναι γνωστή, αλλά στην ανυπαρξία νεότερων πηγών.

26. Όπως το *Syll.*³, 519, 529-531, 684 και *SGDI* (αρ. 1599-1636). Οι επιμέρους νέες δημοσιεύσεις σχολιάζονται από τους J. και L. Robert στο *Bulletin épigraphique*.

27. *CIL* III, 498-530, III.1, 6096-6097; III.2, 7252-7264 και *Supplementum* 14203.13.

28. *Inscriptions grecques et latines d'Achaïe, Actes du IXe Congrès International d'épigraphie grecque et latine I* (Σοφία 1987) 206-209.

29. Έτοιμος για εκτύπωση είναι ο πρώτος τόμος (*Inscriptions d'Achaïe. Patras*).

ρετικά άνιση. Οι μισές σχεδόν από τις επιγραφές προέρχονται από την Πάτρα, γεγονός που δικαιολογεί την παρουσίασή τους σε αυτοτελή τόμο. Από τις άλλες πόλεις πιο σημαντική είναι η εκπροσώπηση της Δύμης και του Αιγίου και λιγότερο αυτές της Πελλήνης, Αιγείρας, Φαρών και Τριταίας, ενώ η παρουσία των υπόλοιπων πόλεων είναι μηδαμινή έως και ανύπαρκτη.

Από τη χρονολογική άποψη, τα παλαιότερα κείμενα της αρχαϊκής και της κλασικής εποχής είναι ελάχιστα και κατά κανόνα επιτύμβια. Η πλειονότητα των τελευταίων προέρχεται κατά παράδοξο τρόπο από τις πόλεις της δυτικής Αχαΐας³⁰. Η ανατολική Αχαΐα εκπροσωπείται την ίδια περίοδο με το Αίγιο, όπου εντοπίζονται μερικά τιμητικά ψηφίσματα και το παλαιότερο ψήφισμα του Κοινού των Αχαιών³¹.

Η ελληνιστική περίοδος εμφανίζει μια πρωτοφανή για τις πόλεις της Αχαΐας δραστηριότητα και στον επιγραφικό τομέα. Αν και από ειδολογική άποψη κυριαρχούν πάλι τα επιτύμβια³², πολλαπλασιάζονται αυτή την περίοδο τα ψηφίσματα του Κοινού και των πόλεων καθώς και τα κάθε μορφής αναθηματικά ή τιμητικά ενεπίγραφα μνημεία που επικεντρώνονται σε δύο κυρίως πόλεις, το Αίγιο και τη Δύμη³³. Τέλος η πλειονότητα των ελληνικών και λατινικών κειμένων της ρωμαϊκής περιόδου προέρχεται από την Πάτρα, ενώ οι υπόλοιπες πόλεις εκπροσωπούνται με ελάχιστα παραδείγματα, και αυτά επιτύμβια. Στην Πάτρα εντοπίζεται και το σύνολο σχεδόν των παλαιοχριστιανικών επιτύμβιων μνημείων της Αχαΐας³⁴.

Νομίζω πως είναι ανώφελο να προβεί κανείς σε επιμέρους εκτιμήσεις και συμπεράσματα, βασιζόμενος στο παραπάνω υλικό και στην πρόχειρη κατανομή του. Δεν πρέπει να ξεχνούμε πως, αν εξαιρέσει κανείς την Αίγεια και ίσως μια-δυο άλλες περιπτώσεις, καμιά συστηματική ανασκαφή δεν πραγματοποιήθηκε ποτέ στην Αχαΐα. Τα περισσότερα ευρήματα προέρχονται από σωστικές ανασκαφές ή είναι τυχαία. Έτσι, για να σταθώ στο παράδειγμα της Πάτρας, ο μεγάλος αριθμός των επιτυμβίων που συναντά κανείς στις επιγραφές της πόλης οφείλεται κατά κύριο λόγο στις εκτεταμένες — λόγω ανοικοδόμησης — σωστικές ανασκαφές κυρίως στην περιοχή στην οποία εκτεινόταν το βόρειο νεκροταφείο της πόλης³⁵. Η περιορισμένη αντίθετα παρουσία ψηφισμάτων, αναθηματικών και τιμητικών επιγραφών εν γένει, γίνεται κατανοητή από την απουσία ανάλογων, έστω, ανασκαφών στην Άνω πόλη όπου

ήταν συγκεντρωμένα, όπως φαίνεται από την περιγραφή του Πausανία, η αγορά και τα δημόσια κτίρια ή οι κυριότεροι ναοί της αρχαίας πόλης (Paus. VII), και ειδικότερα εκείνος του Απόλλωνα στον οποίο ανετίθεντο τα ψηφίσματα³⁶.

Στο Αίγιο αντίθετα, η εικόνα είναι εντελώς διαφορετική. Εδώ οι επιτύμβιες είναι ελάχιστες, ενώ υπάρχουν αρκετά κοινοτικά ψηφίσματα που προέρχονται χωρίς καμία αμφιβολία από το ιερό του Αμαρίου Διός το οποίο αναμένει τον εντοπισμό του³⁷. Η σημασία νέων επιγραφικών ανακαλύψεων από τον παραπάνω χώρο του Αιγίου έχει τεράστια ιστορική σημασία, αφού η πόλη ήταν πρωτεύουσα του Κοινού ως τον 2ο αιώνα και το μόνιμο πολιτικό και θρησκευτικό του Κέντρο. Ως το δεύτερο μισό του 3ου αιώνα ήταν η πόλη των αχαϊκών συνόδων και συγκλήτων και η έδρα των κοινοτικών αρχών. Εδώ δέχονταν οι Αχαιοί τις ξένες διπλωματικές αντιπροσωπείες και τους αξιωματούχους ή τους αρχηγούς των διαφόρων κρατών. Αλλά και στον επό-

30. Για τα πρώτα βλ. A. Rizakis, *Epigraphical Notes*, στην υπό εκτύπωση μελέτη του I. Papapostolou, *Achaean Grave Stelai*. Για την ενεπίγραφη οinoχόη από το Αίγιο βλ. M. Robinson, *New Greek Bronze Vases. A Commentary on Pindar*, *AJA* 46, 1942, 172-197.

31. Πρβλ. J. Bingen, *BCH* 78, 1954, 402-407 αρ. 18 εικ. 1 (*SEG* 14, 1957, 379). Πρβλ. Larsen, *Federal States*, 86 σημ. 2.

32. Βλ. A. Rizakis, *ό.π.* σημ. 30.

33. Βλ. παρακάτω σημ. 39.

34. Βλ. A. Rizakis, *La colonie romaine de Patras en Achaie: le témoignage épigraphique*, *Proceedings of the Tenth British Museum Classical Colloquium: the Greek Renaissance in the Roman Empire* (10-12 Δεκεμβρίου 1986) (Λονδίνο 1989) 180-186. Για νεότερες δημοσιεύσεις επιγραφών της Πάτρας της αυτοκρατορικής περιόδου βλ.: I. Παπαποστόλου, *Aedes Augustalium* στην Πάτρα, *Δωδώνη* 1Ε', 1986, 261-284. Του ιδίου, *BCH* 113, 1989, 351-401. A. Rizakis, T. Prifernius proconsul d'Achaie, *Epigraphica* 51, 1989, 21-27. Του ιδίου, *Munera, gladiatoria à Patras II*, *ZPE* 82, 1990, 201-208, και *Les Mauritaniens et la couleur du bronze de Corinthe*, *Carthago* XXII, 1990/55-62.

35. Η περιοχή αυτή, που βρίσκεται προς βορράν της βορειότερης ρωμαϊκής οδού, διεσχίζετο από τα δυτικά προς τα ανατολικά από έναν ευρύ χωματόστρωτο ταφικό δρόμο που οδηγούσε στο Αίγιο και από εκεί στην Κόρινθο (πρβλ. I. Παπαποστόλου, *Θέματα τοπογραφίας και πολεοδομίας των Πατρών κατά τη Ρωμαϊκή εποχή*, στον παρόντα τόμο σ. 313).

36. Πρβλ. *FD* III.4, 52 στ. 17-18 και *IG* V.2, 367 στ. 48-49.

37. Πρβλ. *Syll.*³ 519 και J. Bingen, *BCH* 77, 1953, 616-636, και του ιδίου, *BCH* 78, 1954, 402-409, I. A. Παπαποστόλου, Ο στρατηγός Κυκλιάδας Δαμαρέτου Φαραϊεύς, *Φίλια έπη εις Γεώργιον Μυλωνάν* II (Αθήνα 1987) 99-105 (*SEG* 1989, 397). Για το πρόβλημα του εντοπισμού του Αμαρίου βλ. J. Bingen, *BCH* 77, 1953, 626-627.

μενο αιώνα, τον 2ο, παρά την αδιαμφισβήτητη μείωση του πολιτικού του ρόλου με τη μεταρρύθμιση του Φιλοποίμενος, το Αίγιο διατηρούσε την αίγλη του³⁸. Η ανακάλυψη νέων επιγραφών θα διαλευκάνει ασφαλώς και την ταραγμένη ιστορία της Συμπολιτείας αυτά τα χρόνια καθώς και την εσωτερική οργάνωση και τους θεσμούς του Κοινού για τους οποίους, όπως προαναφέρθηκε, υπάρχουν ακόμα κενά και προβλήματα.

Αντίθετα με τις ελπίδες που έχουμε για νέες επιγραφικές ανακαλύψεις στο Αίγιο, θεωρώ ότι η κατάσταση δεν μπορεί να διαφοροποιηθεί όσον αφορά τη Δύμη. Τα περισσότερα επιγραφικά ευρήματα είναι τυχαία και ήταν ενσωματωμένα σε νεότερη τοιχοποιία, δάπεδα ή σκαλοπάτια οικιών της σημερινής Κάτω Αχαΐας³⁹. Οι ανασκαφές που διεξάγονται τα τελευταία χρόνια σε διάφορα σημεία δείχνουν ότι τα αρχαιολογικά λείψανα βρίσκονται σε πολύ μικρό βάθος και σε κακή κατάσταση. Σχεδόν καμιά επιγραφή δεν βρέθηκε κατά χώρα και η μόνη ελπίδα εναπόκειται στη συστηματική ανασκαφή ενός νεκροταφείου στις βόρειες υπώρειες του υψιπέδου και ίσως σε σημεία όπου υπάρχουν μεγαλύτερες επιχώσεις⁴⁰.

Η εικόνα που δίνουν οι δύο άλλες πόλεις της δυτικής Αχαΐας (Φαραί και Τριταΐα) είναι πολύ πενιχρή και η πλειονότητα των επιγραφικών ευρημάτων αποτελείται από επιτύμβια. Η σπάνια αυτή μπορεί και εδώ να οφείλεται επίσης στην απουσία συστηματικών ανασκαφών και στο μικρό ρόλο που διαδραμάτισαν αυτές «αι μεσόγειοι πόλεις» εν γένει στην ιστορία της Αχαΐας⁴¹.

Ανεξήγητη είναι η έλλειψη ευρημάτων σε πολλές πόλεις της ανατολικής Αχαΐας. Είναι απορίας άξιον, για παράδειγμα, ότι η ανασκαφή της Αιγείρας από την αυστριακή αποστολή με επικεφαλής τον καθηγητή Alzinger δεν πρόσθεσε καμιά νέα επιγραφή στις λιγοστές που ήταν ήδη γνωστές⁴². Η σύντομη ανασκαφή του Ορλάνδου στην Πελλήνη στη δεκαετία του '30 έδωσε ως επί το πλείστον επιτύμβια κείμενα της ύστερης ελληνιστικής περιόδου, συγκομιδή που πρέπει να θεωρηθεί πολύ φτωχή δεδομένης της σημασίας της πόλης κυρίως στα κλασικά χρόνια⁴³. Τέλος η παρουσία των άλλων πόλεων της ανατολικής Αχαΐας στην επιγραφική παρα-

αναδεικνύεται ως η σημαντικότερη πόλη της Συμπολιτείας (βλ. A. Aymard, *Assemblées*, 284 κ.ε.)· η κατάσταση αυτή δεν μεταβάλλεται μετά την ανασύσταση της Αχαϊκής Συμπολιτείας (Aymard, *ό.π.* 294 κ.ε.) Το Αίγιο διατηρεί το προνόμιο της αποκλειστικότητας των αχαϊκών συνελεύσεων μέχρι τη μεταρρύθμιση του Φιλοποίμενος το 188 π.Χ. (πρβλ. Aymard, *ό.π.* 303 κ.ε., πρβλ. και F. Chinati, *PP XV*, 1960, 359-363, όπου παρατίθεται ο κατάλογος των Συγκλήτων της Αχαϊκής Συμπολιτείας στις διάφορες πόλεις του Κοινού).

39. Το σύνολο σχεδόν αυτών των κειμένων ήταν ήδη γνωστά από τον 19ο αιώνα και δημοσιεύτηκαν από τον F. von Duhn (*AM* 3, 1878, 60-81), J. Martha (*BCH* 2, 1878, 40-44, 94-101), M. Dubois (*BCH* 4, 1880, 520-521, και τον τοπικό γιατρό N. N. Ζικίδη (*Νέα Εφημερίς Αθηνών*, 17 και 19 Αυγούστου 1892, έτος ΙΑ', αρ. 230 και 232). D. M. Robinson, *AJPh* 31, 1910 αρ. 74, 399-402. Πολλά νέα κείμενα δημοσιεύτηκαν μετά τον τελευταίο πόλεμο από τον J. Bingen (*BCH* 78, 1954, 85-88, 395-400), ενώ αρκετά από τα παλαιότερα γνώρισαν νέες σχολιασμένες δημοσιεύσεις: M. Feyer, *REG* 56, 1943, 112-124 (*SEG* 11, 1954, 1259). R. K. Sherck, *Roman documents of the Greek East* (1969) αρ. 243, 246-248. (Για την αλλαγή της χρονολόγησης του τελευταίου κειμένου βλ. Ferrary [*ό.π.* σημ. 22], 186-189.) G. Thür, G. Stumpf, *Sechs Todesurteile und zwei platierte Hemidrachmen aus Dyme*, *TYCHE* 4, 1989, 171-183, και G. Thür, Οι έξι θανατικές καταδικές από τη Δύμη, πιο κάτω σ. 115-122, και τέλος A. Rizakis, La "politeia" dans les cités de la confédération achéenne, *TYCHE* 5, 1990, 109-134.

40. Πρβλ. A. D. Rizakis (εκδ.), *Paysages d'Achaïe: Le bassin du Peiros et la plaine occidentale* (υπό εκτύπωση).

41. Τα μνημεία που προέρχονται από αυτές είναι κατά κανόνα επιτύμβια. Πρβλ.: F. Bolte, *RE* XIX.2, 1938, col. 1796-1798 s.v. Pharai. E. Meyer, *RE* VII A. 1, col. 237-241 s.v. Tritaia. Ειδικότερα για την τελευταία βλ. P. Νεράτζουλης, Αχαϊών δωδεκαπόλεως ερείπια και μνημεία (Αθήνα 1938) 19-22, και A. Rizakis (*ό.π.* σημ. 30).

42. Αν εξαιρέσει κανείς τα δύο αποτμήματα του διατάγματος του Διοκλητιανού από τα οποία τα δύο πρώτα είναι γνωστά από το τέλος του προηγούμενου αιώνα (πρβλ. *CIL* III, Suppl. 2, 2328-2358, 2362 κ.ε., *ibid.*, 2328-2359) και ορισμένα μικρής σημασίας κείμενα που έκανε ο Wilhelm γνωστά (*Beiträge zur griechischen Inschriftenkunde*, σ. 109 αρ. 93-94), τα μόνα αξιόλογα κείμενα που περισυλλέχθηκαν έκτοτε είναι ένα νέο απότμημα του διατάγματος (βλ. S. Lauffer, *KLIO* 3, 1970, 241-245) και μια τιμητική επιγραφή (βλ. *SEG* XXIV, 337). Για τα αποτελέσματα των νεότερων ανασκαφών στην Αίγειρα βλ. τις εκθέσεις του W. Alzinger στα AAA από το 1973 και τα τρία άρθρα του ίδιου συγγραφέα με τίτλο Aigeira-Hyperesia I, II, III στο περιοδικό *KLIO* 67, 1985, 393-451, 68, 1986 Heft 1, 6-62 και 68, 1986 Heft 2, 309-347. Πρβλ. επίσης του ίδιου, Pausanias und der Tempel von Aigeira, *Tagung Innsbruck* 1982 (1984) 13-18.

43. Για την ανασκαφή της Πελλήνης βλ. A. Ορλάνδος, Ανασκαφαί εν Πελλήνη, *Prakt* 1931, 73-83. Για τη σημασία της πόλης βλ. B. Haussoulier, *Traité entre Delphes et Pellana* (Paris 1917) *passim*, P. de La Coste-Meseliere, *Inscriptions de Delphes: décrets pour des Pellénéens*, *BCH* 49, 1925, 61-103, S. Cataldi, Convento storico-giuridico al trattato di assistenza giuridiziava con? Delfi e Pellana, *ASNNSP* VII, 1977, 459-573, και E. Meyer, *RE* XIX. 1, 1937, col. 354-357 s.v. Pellana, και του ίδιου *RE* Suppl. IX, 1962, col. 825.

38. Μετά την καταστροφή της Ελίκης το 373 η έδρα των αχαϊκών συνελεύσεων μεταφέρεται στο Αμάριο, και το Αίγιο

γωγή φαίνεται πολύ πιο ισχνή και οφείλεται χωρίς καμιά αμφιβολία και στο μικρό τους ρόλο κατά την αρχαιότητα αλλά και στη μη διενέργεια ανασκαφών.

Οι αδυναμίες ή ελλείψεις που διαπιστώθηκαν παραπάνω δεν μειώνουν στο ελάχιστο την αναγκαιότητα ενός πλήρους Συντάγματος, τη σημασία του οποίου θεωρώ περιττό να τονίσω σε ένα συμπόσιο ειδικών. Οι επιγραφές ορισμένων πόλεων, όπως π.χ. της Πάτρας της ρωμαϊκής περιόδου, είναι αρκετές για τη μελέτη των θεσμών, της κοινωνίας, της οικονομίας και των διεθνών σχέσεων της αποικίας, ενώ οι επιγραφές της Δύμης είναι ιδιαίτερα ενδιαφέρουσες για τη γνώση της εσωτερικής οργάνωσης και των τοπικών αρχών και φωτίζουν πολλές πλευρές της αστικής ζωής και των διεθνών σχέσεων της πόλης⁴⁴. Δυστυχώς πολύ λίγα πράγματα μπορεί να περιμένει κανείς από την επανέκδοση των κοινοτικών ψηφισμάτων από το Αίγιο, τα οποία είναι ήδη γνωστά στο κοινό των ειδικών. Την ίδια επιφύλαξη μπορεί να διατυπώσει κανείς και για την αχαϊκή διάλεκτο, λόγω της σπανιότητας των αχαϊκών διαλεκτικών επιγραφών, γεγονός που σημαίνει ότι οι μελέτες για αυτή θα εξακολουθούν να στηρίζονται στα διαλεκτικά κείμενα των αχαϊκών αποικιών της Κάτω Ιταλίας⁴⁵.

Τέλος, ιδιαίτερη σημασία για την κοινωνική, την πολιτική και ίσως την οικονομική ιστορία των πόλεων έχουν τα επιτύμβια μνημεία, ο μεγάλος μάλιστα αριθμός των οποίων θα εμπλουτίσει την αχαϊκή προσωπογραφία με εκατοντάδες νέα ονόματα, πολύτιμα για τις κάθε είδους ανθρωπωνυμικές ή προσωπογραφικές έρευνες⁴⁶.

ΝΟΜΙΣΜΑΤΟΚΟΠΙΑ ΚΑΙ ΝΟΜΙΣΜΑΤΙΚΗ ΚΥΚΛΟΦΟΡΙΑ

Στον τομέα της νομισματοκοπίας και της νομισματικής κυκλοφορίας, αν εξαιρέσει κανείς αυτή της Συμπολιτείας, για την οποία υπάρχουν μερικές αξιόλογες μελέτες⁴⁷, η νομισματοκοπία των πόλεων και γενικά η νομισματική κυκλοφορία δεν είχαν αποτελέσει έως πρόσφατα αντικείμενο καμιάς έρευνας. Ευτυχώς η κατάσταση αυτή τείνει να ανατραπεί σήμερα. Η νομισματοκοπία π.χ. της ρωμαϊκής αποικίας της Δύμης έχει πρόσφατα ερευνηθεί από τον Μ. Amandry⁴⁸, ενώ η νομισματοκοπία και νομισματική κυκλοφορία της Πάτρας συγκεντρώνει τελευταία το ενδιαφέρον των ειδικών⁴⁹.

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ ΚΑΙ ΜΕΛΕΤΗ ΤΟΥ ΑΣΤΙΚΟΥ ΚΑΙ ΑΓΡΟΤΙΚΟΥ ΧΩΡΟΥ

Άφησα επίτηδες τελευταίο τον τομέα της αρχαιολογικής έρευνας και της μελέτης του αστικού και αγροτικού χώρου που αποτελεί μαζί με τους προηγούμενους τις άμεσες προτεραιότητες για τα επόμενα χρόνια. Η πρώτη, παρά τις εγγενείς δυσκολίες και αδυναμίες οι οποίες οφείλονται στο χαρα-

44. Πρβλ. Α. Rizakis, *La colonie romaine de Patras: le témoignage épigraphique* (ό.π. σημ. 34). Για τη Δύμη βλ. παραπάνω σημ. 39.

45. Πρβλ. Antonín Bartonek, *Classification of the West Greek Dialects at the Time about 350 B.C.* (Amsterdam 1972).

46. *Cultes de Patras* (Baltimore 1929), Appendix σ. 171-178. Πρβλ. Α. Rizakis (ό.π. σημ. 34), σ. 184.

47. Πρβλ. Μ. G. Clerk, *Catalogue of the Coins of the Achaean League* (Quaritch 1895), που έχει έκτοτε αντικατασταθεί — κυρίως όσον αφορά τα αργυρά νομίσματα — από την πιο πρόσφατη εργασία των Μ. Crosby — E. Grace, *An Achaean League Hoard*, *Numismatic Notes and Monographs* no 74 (New York 1936) 79-86, και ιδιαίτερα της Μ. Thompson, *A Hoard of Greek Federal Silver*, *Hesperia* VIII, 1939, 116-154, και της ίδιας, *The Agrinion Hoard* (New York 1968) 84-105, 110-115. Πρβλ. επίσης Η. Chantraine, *Der Beginn der jüngeren achäischen Bundesprägung*, *Chiron* 2, 1972, 175-190. Για τις κοπές της Συμπολιτείας σε χαλκό βλ. J. C. Thompson, *The bronze Coinage of the Achaean League: the mints of Achaia and Elis*, πιο κάτω σ. 151-154.

48. *RevNum* 23, 1981, 45-67, και του ίδιου, *RevNum* 25, 1983, 53-56. Για τη χρονολογία των πρώτων κοπών της αποικίας πρβλ. και Α. Rizakis, *Cadastres et espace rural dans le NO du Péloponnèse*, *DHA* 16.1, 1990, 259-280.

49. Πρβλ.: Β. E. Levy, *Indulgentia Augusti Moneta Impetrata: a Flavian Episode*, *Mélanges de numismatiques offerts à Pierre Bastien* (εκδ. Η. Huvelin — Μ. Christol — G. Gauthier, Weteren 1987) 39-49. Της ίδιας, *Jupiter Liberator at Patrae and the Boy Zeus of Aigion*, *Πρακτικά του XI Διεθνούς Συνεδρίου Κλασικής Αρχαιολογίας* (Αθήνα 1988) 131-135. Της ίδιας, *Nero at the Actian Games: a different point of view*, *SchwMbl* 35, 1985, 37-41. Της ίδιας, *Nero's Liberation of Achaia: some Numismatic Evidence from Patrae*, *The Nickle Numismatic Papers* (Waterloo, Ontario 1984) 65-85, και της ίδιας, *When Nero did liberate Achaia and Why*, πιο κάτω σ. 189-194. Ρ. Agallopoulou, *Two unpublished Coins from Patras and the Name of the Roman Colony*, *Hesperia* 58.4, 1989, 445-447 και πίν. 82, και της ίδιας, *COL AUG ACH PAT: «Ψευδο-αυτόνομα» νομίσματα της ρωμαϊκής Πάτρας από τις ανασκαφές*, πιο κάτω σ. 211-216. Τέλος, Χ. Παπαγεωργιάδου, *Νομισματοκοπία της colonia Patrensis*, πιο κάτω σ. 205-209. Για ορισμένους τέλος θησαυρούς αχαϊκών νομισμάτων και τα προβλήματα χρονολόγησης των κοπών της ελληνιστικής Πάτρας βλ. Chr. Boehringer, *Zur Geschichte der Achäischen Liga im 2. und 1. Jh. v. Chr. im Lichte des Münzfundes von Poggio Picenze (Abruzzen)*, πιο κάτω σ. 163-170, και Ι. Τουράτσογλου — Η. Τσούρη, *Συμβολή στην κυκλοφορία των τριωβόλων της Αχαϊκής Συμπολιτείας στον ελλαδικό χώρο. Η μαρτυρία των θησαυρών*, πιο κάτω σ. 171-188.

κτήρα των περισσότερων ανασκαφών που είναι σωστικές, έχει σημειώσει πολύ ικανοποιητικά αποτελέσματα τα τελευταία είκοσι χρόνια, τόσο σε επίπεδο ευρημάτων όσο και σε επίπεδο δημοσιεύσεων. Οι πολλές και ενδιαφέρουσες αρχαιολογικές ανακοινώσεις οι οποίες περιλαμβάνονται στον παρόντα τόμο συνοψίζουν τα συμπεράσματα που προκύπτουν από τα τελευταία ευρήματα, και επομένως δεν έχω κανένα λόγο να αναφερθώ σε λεπτομέρειες. Προτιμώ να σταθώ περισσότερο στον τομέα της έρευνας του αρχαιολογικού και ιστορικού τοπίου της Αχαΐας, ο οποίος υστερεί σημαντικά σε σχέση με τον προηγούμενο, γιατί — αν εξαιρέσει κανείς το μεθοδικό και υποδειγματικό έργο που επιτελέστηκε στο παρελθόν από τον E. Meyer⁵⁰ και τις χρήσιμες επιμέρους συμβολές των Ελλήνων αρχαιολόγων — η απουσία μιας ολοκληρωμένης και διαχρονικής μελέτης για το χώρο είναι ιδιαίτερα αισθητή στον ιστορικό ο οποίος επιθυμεί να κατανοήσει τα ποικίλα προβλήματα που σχετίζονται με την κατανομή, διάταξη και λειτουργία των αστικών και αγροτικών οικισμών. Ο εντοπισμός και η καταγραφή του μεγαλύτερου δυνατού αριθμού των αρχαίων θέσεων θα βοηθήσει στην «αποκατάσταση» του οικιστικού ιστού στις διάφορες εποχές και θα εμπλουτίσει, μαζί με την καλύτερη γνώση των διαφόρων χρήσεων της αγροτικής γης (καλλιεργήσιμες γαίες, λιβάδια, δάση, χέρσες εκτάσεις κλπ.), την εικόνα που έχουμε για την οικονομική, κοινωνική και πολιτική ιστορία της περιοχής⁵¹. Ειδικότερα όσον αφορά την ελληνική και ρωμαϊκή Αρχαιότητα, η πόλη, η οποία αποτελεί το μοναδικό υπόδειγμα πολιτικής, οικονομικής και κοινωνικής οργάνωσης, θα αντιμετωπιστεί ως μία ενιαία και αδιάσπαστη ενότητα με τον περιβάλλοντα το άστυ αγροτικό χώρο, ο οποίος αδικαιολόγητα έχει παραμεληθεί σε πολλές μελέτες. Τέλος, η ολοκλήρωση της έρευνας μπορεί να βοηθήσει ώστε να δοθεί κάποια απάντηση σε μερικά γνωστά αλλά δυσεπίλυτα ιστορικά προβλήματα: 1. Στις συνθήκες δημιουργίας και συγκρότησης των πόλεων της Αχαΐας⁵². 2. Στις συνθήκες και τον τρόπο με τον οποίο πραγματοποιήθηκαν στην Αχαΐα οι κοσμογονικές ανακατατάξεις και αναδιαρθρώσεις στον αστικό και αγροτικό χώρο στην αρχή της αυτοκρατορικής εποχής⁵³. Όσον αφορά το τελευταίο αυτό θέμα, η δημιουργία ενός υδροκεφαλικού αστικού και παντοδύναμου πολιτικού κέντρου στην Πάτρα έχει απολύτως επιβεβαιωθεί και από τα αρχαιολογικά, επιγραφικά και νομισματικά ευρήματα. Το ερώτημα όμως που παραμένει αναπάντητο είναι αν η

εξέλιξη αυτή είχε ως συνέπεια, εκτός από τον πολιτικό υποβιβασμό των γειτονικών της πόλεων της δυτικής Αχαΐας, και την οικιστική παρακμή ή τη δημογραφική τους συρρίκνωση. Στο ερώτημα αυτό μόνο η συστηματική έρευνα και μελέτη της οργάνωσης του αστικού και αγροτικού χώρου μπορεί να δώσει κάποια τεκμηριωμένη απάντηση⁵⁴.

A. Δ. ΡΙΖΑΚΗΣ

50. *Peloponnesische Wanderungen* (Zürich–Leipzig 1939), και του ίδιου, *Neue Peloponnesische Wanderungen* (Berne 1957) *passim*, και U. Kahrstedt, *Das wirtschaftliche Gesicht Griechenlands in der Kaiserzeit* (Berne 1954) κεφ. XI, σ. 246-261. Το τελευταίο έργο δεν στηρίζεται στην προσωπική αυτοψία του χώρου από τον συγγραφέα και γι' αυτό οφείλει να δέχεται κανείς τις απόψεις που εκφράζονται με μεγάλη επιφύλαξη.

51. Πρβλ. για το θέμα A. Rizakis, *Cadastres et espace rural dans le NO du Péloponnèse*, *DHA* 16, 1990, 259-280, Π. Δουκέλλη, *Ρωμαϊκές επεμβάσεις στο τοπίο της Αχαΐας και Ηλείας*, πιο κάτω σ. 223-225.

52. Η Έρευνα αυτή άρχισε το 1985 από τις πόλεις της δυτικής Αχαΐας και μερικά αποτελέσματα έχουν ήδη ανακοινωθεί: πρβλ. M. Lacakis – Ath. Rizakis, *Survey of the Dymaia*, *JHS* 107, 1987, 22, και των ιδίων, *Polis et Chora: l'organisation de l'espace urbain et rural en Achaïe occidentale*, *Πρακτικά του XIII Διεθνούς Συνεδρίου Κλασικής Αρχαιολογίας* (Βερολίνο 1988 – am Mainz 1990) 551-552. Στα πλαίσια της παραπάνω έρευνας εντάσσονται και οι ανακοινώσεις της M. Λακάκη, *Αγροτικοί οικισμοί της Δυμιαίας χώρας: η περίπτωση του Πετροχωριού*, πιο κάτω σ. 241-246, A. Μουτζάλη, *Η πόλη των Πατρών κατά την πρωτοβυζαντινή περίοδο*, πιο κάτω σ. 259-264, A. Παπακώστα, *Παρατηρήσεις σχετικές με την τοπογραφία της αρχαίας πόλης του Αιγίου*, πιο κάτω σ. 235-240, και M. Πετρόπουλου, *Τοπογραφικά της χώρας των Πατρών*, πιο κάτω σ. 249-258.

53. Πρβλ. για το θέμα αυτό τελευταία την εντελώς θεωρητική προσέγγιση του R. Koerner, *Die staatliche Entwicklung in alt-Achaïa*, *KLIO* LVI, 1974, 457-495.

54. Πρβλ. S. E. Alcock, *Archaeology and Imperialism: Roman Expansion and the Greek City*, *Journal of Mediterranean Archaeology* 2/1, 1989, 87-135, και της ίδιας, *Imperialism in the Greek Landscape*, *Journal of Roman Archaeology* 2, 1989, 5-34.

RÉSUMÉ

L'HISTORIOGRAPHIE ACHÉENNE Bilan et perspectives de la recherche

Deux sont les sujets de prédilection de l'historiographie achéenne des temps modernes: l'histoire des événements politiques et militaires de la confédération et l'étude de ses institutions.

L'histoire à grande échelle de la confédération, tant dans l'Antiquité que dans les temps modernes a relégué au deuxième plan plusieurs aspects de l'histoire des cités-membres; car si l'histoire politique de celles-ci peut être perceptible à travers l'histoire de la ligue, leur vie économique et sociale est complètement ignorée; ainsi les quelques efforts de synthèse, tentés depuis le XIXe siècle, appuyés sur une documentation limitée et insuffisamment commentée, n'ont pu libérer leur auteurs de cet a priori historiographique; il est caractéristique à cet égard la pauvreté de certains articles, parus dans des encyclopédies, comme la Pauly Wissova, qui demandent, aujourd'hui, une révision complète.

Cette situation, dûe à la documentation, s'amé-

liore progressivement depuis trente ans grâce à d'abondantes découvertes archéologiques, épigraphiques et numismatiques. Malgré cela l'historien contemporain souffre, soit d'un manque de publications des découvertes récentes soit d'un éparpillement d'articles qui paraissent dans des revues de tout ordre.

Cet état des choses demande un plan d'action systématique pour les années à venir; l'entreprise doit comprendre d'une part la préparation des travaux de base tels que *corpora* épigraphiques, numismatiques et études archéologiques et d'autre part le développement des méthodes et techniques d'approche modernes pour les problèmes archéologiques et historiques; à cet égard l'archéologie des paysages pourrait constituer un domaine d'action privilégié. Dans cette communication sont présentés certains travaux actuels entrepris par des équipes d'archéologues et d'historiens auxquels s'unissent parfois des spécialistes d'autres disciplines.